

CLUJ – KOLOZSVÁR – KLAUSENBURG 700
VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK
STUDII DE ISTORIE URBANĂ

CLUJ – KOLOZSVÁR – KLAUSENBURG 700

VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK STUDII DE ISTORIE URBANĂ

Főszerkesztő
LUPESCU MAKÓ MÁRIA

Szerkesztők
IONUȚ COSTEA, OVIDIU GHITTA,
SIPOS GÁBOR, RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ

KOLOZSVÁR
2018

A kiadást támogatta:

© Szerzők, 2018
Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018

Felelős kiadó: Biró Annamária
Korrektúra: Szenkovics Enikő
Borítóterv: Könczey Elemér
Nyomdai előkészítés: Virág Péter

Nyomdai munkálatok: F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós
Felelős vezető: Ambrus Enikő, ügyvezető igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Cluj - Kolozsvár - Klausenburg 700 : várostörténeti tanulmányok = studii de istorie urbană / főszerkesztő:

Lupescu Makó Mária ; szerkesztők: Ionuț Costea, Ovidiu Ghitta, Sipos Gábor, Rűsz-Fogarasi Enikő. -

Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018

ISBN 978-606-739-102-2

- I. Lupescu Makó, Mária (ed.)
- II. Costea, Ionuț (ed.)
- III. Ghitta, Ovidiu (ed.)
- IV. Sipos, Gábor (ed.)
- V. Rűsz-Fogarasi, Enikő (ed.)

Tartalom / Cuprins

ELŐSZÓ (A szerkesztők) / PREFAȚĂ (Editorii)	7
I. Károly 1316. augusztus 19-én Kolozsvár lakói számára adott privilégiuma	11

KOLOZSVÁR 1316. ÉVI KIVÁLTSÁGA ÉS HATÁSA /

PRIVILEGIUL DIN 1316 AL CLUJULUI ȘI URMĂRILE SALE

ATTILA ZSOLDOS: Antecedentele privilegiului orașului Cluj din anul 1316	19
TUDOR SĂLĂGEAN: Clujul în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Ipoteze și certitudini	25
SZENDE KATALIN: <i>Hospesek</i> ből polgárok: a városi társadalom átalakulása az Anjou-kori Magyarországon	31
BLAZOVICH LÁSZLÓ: Kolozsvár, a királyi szabad város.....	39
BOGLÁRKA WEISZ: Economie urbană în epoca medievală. Privilegiile economice ale Clujului	47
IOAN-AUREL POP – ALEXANDRU SIMON: Despre câteva sate din vecinătatea Clujului în secolul al XIV-lea	57

RÉGÉSZET ÉS ÉPÍTÉSZELET VÁROSI KÖRNYEZETBEN /

ARHEOLOGIE ȘI ARHITECTURĂ ÎN CONTEXT URBAN

GÁLL ERWIN – GERGELY BALÁZS – NAGY SZABOLCS: Régészeti adatok Kolozsvár középkori településterületéhez (11–14/15. század)	69
RADU LUPESCU: Cetatea Veche (Óvár) a Clujului	93
PAPP SZILÁRD: Kolozsvár legkorábbi középkori kőfaragványairól.....	119
IOAN ALBU: Autoreprezentarea epigrafică a orașelor transilvane în Evul Mediu	129
DANIELA MARCU ISTRATE: Arheologia bisericilor urbane din sudul Transilvaniei: o abordare preliminară.....	137
ADRIAN ANDREI RUSU: În căutarea producției materiale personalizate a Clujului din Evul Mediu tardiv	153
Weisz Attila: B: A: 1.6.5.1.	163

VÁROSI TOPOGRÁFIA / TOPOGRAFIE URBANĂ

NAGY BALÁZS: Városok – rezidenciák – uralkodói találkozók: középkori magyar városok mint uralkodói találkozók helyszínei az Árpád- és Anjou-korban	175
KOVÁCS ANDRÁS: Kolozsvár legrégebbi számadáskönyvéről (1453).....	181
SZŐCS PÉTER LEVENTE: Szatmár és Németi középkori topográfiájáról	213
PETROVICS ISTVÁN: Pécs a késő középkorban.....	221
ANDA-LUCIA SPÂNU: Clujul în imagini istorice. De la Georg Hoefnagel la Ludwig Rohbock.....	229
DAN DUMITRU IACOB: Planul orașului Foçașani din 1855, realizat de căpitanul Marcus Terbuhović.....	241
RADU MÂRZA: Frânturi din istoria Clujului în Belle Époque prin cărți poștale.....	259

EGYHÁZI INTÉZMÉNYEK A VÁROSOKBAN / INSTITUȚII ECLEZIASTICE ÎN ORAȘE

CARMEN FLOREA: Exersarea carității în Clujul medieval.....	271
MIHAELA SANDA SALONTAI: Așezămintele monastice ale ordinelor cerșetoare din Cluj și Sibiu la sfârșitul Evului Mediu	279
MÁRIA LUPESCU MAKÓ: Ordinele mendicante în Transilvania în pragul Reformei. Exemplul mănăstirii dominicane din Cluj	287
MARIA CRĂCIUN: Practica religioasă, spațiul ecleziastic și identitatea confesională a Bisericii Antitrinitare în Transilvania epocii moderne timpurii	297
GÁBOR SIPOS: Reformății din Cluj în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.....	313

VÁROSIGAZGATÁS ÉS VÁROSI GAZDÁLKODÁS /

ADMINISTRAȚIE ȘI GOSPODĂRIRE ORĂȘENEASCĂ

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS: A mezővárosok kialakulásának birtokjogi vonatkozásai	321
GÁLFI EMŐKE: A gyulafehérvári uradalom néhány mezővárosáról a 16. század második felében	329
LIDIA GROSS: Biografii intersectate: Ambrosius Sartor și Ambrosius Litteratus, doi patricieni din Clujul secolului al XV-lea.....	337

CIPRIAN FIREA: O breaslă a pictorilor la Cluj în secolul al XVI-lea? Mărturii documentare inedite	345
SIMON ZSOLT: (Nagy)szebeni bérek a középkorban	351
DERZSI JÚLIA: A Szász Nemzeti Universitas igazgatása a 16. század utolsó harmadában a nagyszebeni polgármesteri számadáskönyvek tükrében.....	359
PAKUCS-WILLCOCKS MÁRIA: Igény és fogyasztás: a nagyszebeniek és a „török marha” a 16. században	371
PAKÓ LÁSZLÓ: A kolozsvári jogügyigazgatók és a városi vagyon védelme (1584–1660)	379
ENIKŐ RÜSZ-FOGARASI: Socotelile oraşului Cluj și gospodărirea localității în perioada principatului.....	389
VALENTIN CONSTANTINOV: Relațiile Țării Moldovei cu orașele transilvănene în primele decenii ale secolului al XVII-lea	397
SZIRTES ZSÓFIA: Katonaság és polgárság Nagyszebenben a Habsburg-uralom kezdetén. Vázlat.....	401
MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF: Az Erdélyi Párt kolozsvári városi szervezete 1941 és 1944 között.....	407
 OKTATÁS, MŰVELŐDÉS ÉS KULTURÁLIS VÁROSI TEREK / ÎNVĂȚĂMÂNT, CULTURĂ ȘI SPAȚII CULTURALE URBANE	
KENYERES ISTVÁN: Buda középkori levéltára és Kolozsvár.....	421
ADINEL DINCĂ: „Biblioteca oraşului Sibiu” în Evul Mediu. Câteva considerații pe marginea unei confuzii istoriografice.....	431
SZÖGI LÁSZLÓ: Kolozsvár városi diákok az európai egyetemeken 1526–1919	437
GAAL GYÖRGY: A Báthory-egyetemtől a Ferdinánd Egyetemig. A kolozsvári felsőoktatás első századai	447
VASILE CIOBANU: Prezența Universității din Cluj la Sibiu în anii 1940–1945 și impactul său asupra vieții cotidiene a oraşului-gazdă.....	459
MIKLÓS SZÉKELY: Muzeul Industriei Francisc Iosif din Cluj, 1887–1918.....	467
IOANA RUS-CACOVEAN: O fabrică transformată în școală: Fabrica de Zahăr din Cluj și Institutul Regal de Corecție.....	481
 A VÁROS MINDENNAPJAI / VIAȚĂ COTIDIANĂ URBANĂ	
KOVÁCS KISS GYÖNGY: A szabad társas érintkezések néhány színhelye és formája a fejedelemség kori Kolozsváron	493
JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA: Kolozsvár és a Rákócziak. Fejedelmi kíséret és a város ünnep- és hétköznapi a két Rákóczi György fejedelemsége idején	501
ANA-MARIA GRUIA: Farmaciile din Clujul epocii premoderne	511
FEHÉR ANDREA: Bűn és bűnhődés. Nők által elkövetett bűncselekmények megítélése a 18. századi Kolozsváron	519
PAPP KLÁRA: Arisztokrata hétköznapi Kolozsváron – a családi levelezések tanúsága szerint	525
GYÁNI GÁBOR: <i>Flânerie</i> (kószálás): a várostörténet kulcsfogalma	533
IONUȚ COSTEA: Publicitate și cultură urbană în perioada interbelică la Cluj (anii 20 ai secolului al XX-lea).....	539
 RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE / LISTA PRESCURTĂRILOR.....	 548

Arisztokrata hétköznapiak Kolozsváron – a családi levelezések tanúsága szerint

Az elmúlt néhány évben a 18. század második feléből több erdélyi arisztokrata család levelezését olvashattam.¹ Csáky Kata grófnő levelezését sajtó alá is rendeztem, ami felhívta a figyelmemet, hogy milyen sok értesülést, híradást, apró észrevételt tartalmaznak a levelek a családok mindennapjairól.² A Csákyak és a velük rokon Jósikák (Jósika Antal, majd özvegye, s fiuk, Jósika János) jelentős számú levelet hagytak az utókorra, s a személyes forrásban sok információt közöltek a városi életre vonatkozóan.³ Ez a családi levelezés az alapja a 18. század közepétől a 19. század első három évtizedéig kiterjedő vizsgálataimnak.

A 16–17. században Kolozsvár nem volt fejedelmi székhely, de a fejedelmek kiemelt szerepet biztosítottak számára a várospolitikában. A török kiűzését követően, a Gubernium idején a város egyre gazdagodott, gyarapodott, s társadalmában a birtokos nemesség képviselői is szerephez jutottak. A legjelentősebbek házat béreltek, majd vettek, illetve át- vagy újonnan építettek. A folyamat különösen a 18. század második felében, pontosabban a guberniumi székhely Szebenből Kolozsvárra 1790-ben történt átkerülésével erősödött fel.

A levelezés arra vonatkozóan is tartalmaz információkat, hogy a Csákyak mikor szereztek házat Kolozsváron. Csáky Zsigmondné Haller Katának 1744-ben már bizonyosan volt az unitárius egyház szomszédságában, a kolozsvári Belső-Monostor utcában egy háza, mert ott kötött két Csáky-lány (Csáky Borbála és Kata) megállapodást Csáky Gábor leszármazottaival. A Külső-Monostor utcában lévő telek pedig úgy került Csáky Zsigmond birtokába, hogy öccsének, Csáky Imrének egy ezüstkardot adott a kolozsvári „Monostorbéli majorbéli, veteményeskertért”.⁴ Haller Kata halála után, annak végrendelete értelmében az idősebb nővér (Csáky Borbála, Haller György felesége) családjá használta a házat és a majorházat is, hiszen a bihari birtok zálogösszegének előteremtésekor (1760-ban) abban a házban írták alá a kölcsönügyleteket.⁵ A Haller-ház Bethlen Rozália rendelkezése alapján 1822-ben ajándék gyanánt került lányához, Jósika Jánosné Csáky Rozáliához, amit Kolozsvár akkori főbírója, Pataki Mihály és Szentkirályi Mihály hites szenátora aláírásukkal és pecsétjeikkel igazoltak.⁶

Csáky Kata grófnő Kolozsváron 1776-ban vásárolta Kornis Antaltól azt a házat, amely Rhédei Mihály és Jósika Mózes leszármazottainak háza szomszédságában állott, s amelyet 1780-ban egy Ábrahám Ábrahám nevű kereskedő házával bővített. A Csáky-ház a grófnő halála után leányáé, Bethlen Rozáliáé, majd unokájáé, Csáky Rozáliáé lett, s ezt az épületet egyesítették a férj, Jósika János családjának házával.⁷ Az erdélyi főkormányiszéki elnök házrészére mindenképpen kellett egy újabb emeletet építtetni 1828-ban, hogy a két rész egybeépítése sikeres legyen, így az emeletépítést az ő személyéhez köti az utókor. A ház a Bethlen Rozália halála utáni birtokosztás során ugyan „az idevaló municipiális törvény szerint” Csáky Józsefé lett volna „néhai tisztelt édesannyoknak itten Kolozsvárat, a város piacán egy fundusa és rajta két emeletű városi háza, a hozzá tartozó épületekkel”, amelyet 60 000 magyar forintra, illetve a Külső-Magyar utcában egy majorja, amelyet 10 000 magyar forintra becsültek.⁸ Csáky József azonban sok

* A szerző a Debreceni Egyetem Történelmi Intézet Középkori, Koraiújkori Magyar Történelmi és Segédtudományi Tanszékének egyetemi tanára (papp.klara@arts.unideb.hu). A tanulmány az NKFI K 120197. számú pályázatának keretében és támogatásával készült.

1 RNL KmIg.

2 „Minden örömöm eleges volt bánattal”. Csáky Kata levelezése. Összeállította, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta Papp Klára. Debrecen 2006. 408.

3 Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a RNL KmIg kezelésében, a Jósika család hitbizományi levéltára (a továbbiakban: Jósika hitb. It.). A családi genealógia szerint Teleki Mária Jozefa 1749-ben született, s Kolozsvárt hunyt el 1815. április 7-én, 1775-ben kötött házasságot branyicskai Jósika Antallal, aki 1745-ben született és 1803. január 16-án halt meg. – genealogy.euweb.cz/hung/teleki2.html (letöltés ideje: 2010. március 17.)

4 Jósika hitb. It. Nr. 652. Egy Réti Miklós nevű nemes (*egregius*) vallomásából.

5 Uo. Nr. 678. A Csáky Borbálának jutott rész egyértelműen szerepel Haller Borbála 1750. október 15-én készített végrendeletében, l. uo. Nr. 682. 1–3.

6 Jósika hitb. It. Nr. 409. 1822. március 8-án kelt ajándékozási irat, és az önkéntes *declaratio* megerősítése.

7 Jósika hitb. It. Nr. 662. Csáky Kata levele 1776. október 12-én Szebenből. Uo. Nr. 662. Az 1780. július 12-én készült szerződés egyértelműen meghatározta, hogy a Jósika-ház és a grófnő háza között állt a kereskedő háza. Az istállóért (melyet kb. 60 forintra értékelték) annyi fát kapott Ábrahám a grófnőtól, hogy magának újat építhetett.

8 A kolozsvári Hóstatban, a Külső-Magyar utcában lévő telket és házat (csűrrel, disznóállal stb.) is Csáky József nagyanyja, Csáky Kata grófnő vásárolta, még 1780. május 9-én egy Hajós István nevű „cívís mészárosról”, 800 forintért. Jósika hitb. It. Nr. 660.

adósságot felhalmozott – igen sokat kölcsönzött a kolozsvári kereskedőktől, Jeremiás Imrétől, Szentpéteri Kristóftól, Panajott Miklóstól és Páltól is⁹ –, amit egy ideig anyja fizetett vissza. Később testvére, Csáky Rozália családja vállalta át azokat, ezért inkább felajánlotta Rozáliának, hogy „ezen anyai, ötlet illető házat nékie szívesen által engeddi”, aki viszont cserébe férjének, Jósika Jánosnak kolozsvári házai közül két kisebbet ajánlott átadásra. A megállapodást megkötötték, amely szerint az anyai ház és a major Csáky Rozáliáé és Jósika Jánosé lett, Csáky József pedig megkapta a Belső-Torda utcában, Schütz József szomszédságában lévő telket és a rajta lévő épületeket, amelyeket 20 000 magyar forintra becsültettek, valamint 15 000 forintot, amelyet a házaspár contractus mellett kifizetett neki. A piactéri ház homlokzatán, a két oroszlán között a Jósika-címert helyezték el. A bronzoroszlánokat azonban 1829-ben a feleség, Csáky Rozália készítette a bécsi akadémián végzett Nagy Sámuellel.¹⁰

A 18. századi birtokos nemesség törekedett ugyan városi ház vásárlására, de – ahogyan az általam vizsgált családi levelek is tanúsítják – az év jelentős részét továbbra is birtokaik központjában töltötte. Jósika János például – Hunyad vármegyei főispánja idején – biztonságosnak látta Kolozsvárt, azért szerette volna feleségét oda küldeni, aki azonban inkább saját birtokán, Buzán maradt: „... azt írja, hogy mennyek bé Kolozsvárra, s üljek ottan tsendesen, de itt tsendesebben ülhetek, itt senki semmi rosszról nem is álmodik, fizetik s adják a mindenféle adót, s művelik földjeiket egész meglelégedéssel...”¹¹

A városi ház és a birtokok kapcsolatára utalhatnak a városi házak inventáriumi is. A tanulmányíró szerencséje, hogy a kolozsvári Jósika-ház 1839. évi leltárát Zay Éva az Erdélyi Múzeumban már ismertette.¹² Csáky Rozália és Jósika János házában az istálló, a színek és a birtokok borát „hordókban és palackokban” őrző pince, az első emeleti folyosón tárolt rozsolisfőzéshez használt eszközök mutatják az élő és elszakíthatatlan kapcsolatot.¹³

Tanulságos, hogy még azok a családok is, ahol az élet színtere egyértelműen a családi birtok, annak különböző udvarháza, a legkeményebb téli időszakot a városban töltötték. Jósika János 1812 novemberében írott levelében arra kérte anyját, hogy „téli quártélyra Kolozsvárra vagy Mikesre” jöjjön.¹⁴ Jósika Antal kolozsi főispán lánya, Biri és annak férje, Kálnoky János, akik Kőröspatakon éltek, 1815 elején Brassóban béreltek egy lakást. Kálnoky arról tudósította anyósát, hogy egy hónapra 20 forintot fizetett egy háromszobás lakásért és egy „két lóra való” istállóért: „szándékozom, ha Isten megsegít, az fársángot benn tölteni, és így minden tractátiótól ment leszek”. Bár a lakást a gyerekekkel beköltöző családfő elég szűknek tartotta, mégis azt tekintette nagy értékének, hogy „sem a Theatrum, sem a Bálház nincsen távul”.¹⁵

Aki éppen Kolozsváron tartózkodott, igyekezett a többi családtag kéréseit teljesíteni. Jósika János felesége, Rozália¹⁶ igyekezett anyósa kedvében járni, s ha lehetett, megajándékozni őt, mint például 1803-ban, amikor vaddisznóhússal lepte meg, ezt kívánva: „jó egészséggel, apetitussal költse Nagyságod”, vagy 1804 januárjában is, amikor citromot küldött neki.¹⁷

Rozália bizonyos ékszerek készíttetését – smaragdok befoglalása – is magára vállalta.¹⁸ De Teleki Mária Jozefa is segített elküldeni „egy rend kitsi... gyöngyöt Sábeltől”, amit Rozália 1812. július 9-én Buzából írott levelében kért anyósától.¹⁹

A kolozsvári vásárokat is igyekeztek kedvezően kihasználni, így történt ez 1804 májusában is, amikor Teleki grófnő kérésére posztót szerettek volna ott vásárolni, Csáky Rozália szerint „a posztó iránt mind magam, mind az

9 Uo. Nr. 656. 1802–1817 közötti adósságokról van szó.

10 *Kelemen Lajos*: A kolozsvári Jósika-ház. In: *Uő*: Művelődéstörténeti tanulmányok. Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányokat és a jegyzeteket írta Sas Péter. Kolozsvár 2006. 508. A bronzoroszlánok készítőjére l. *B. Nagy Margit*: Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest 1977. 233. Jósika János 1829. augusztus 2-án kelt levelében számolt be a nehézségekről feleségének: „Az oroszlánt megöntötték ónból, s mikor kivették egy csepp feje sem volt, és mégis csak az egyik, fő nélkül, hat mázsánál többet nyomott.” Ezért tovább dolgoznak rajta, mert így nem használható. Jósika éppen Pestről várta Rozália levelét, tehát a távollétében kísérleteztek az oroszlánokkal. A férj meg is jegyezte, hogy „csak a költséget, nem tudom, hogyan győzzük.” Jósika hitb. lt. Nr. 415. Csáky József és Rozália egyaránt 35–35 ezer forint értékű vagyonnal gyarapodhatott. Uo. Nr. 658. 1827. június 19.

11 Jósika hitb. lt. Nr. 141. Csáky Rozália levele dátum nélkül anyósához, Teleki Mária Jozefához, Kolozsvárra. Rozália inkább férje miatt aggódott, „attól tartok, ha veszedelem léssen, akkor nem hadja ott a vármegyét”.

12 Az 1839. évi leltár a Jósika hitb. lt. Nr. 396., amelyet *Zay Éva* mutatott be a Gyulai-ház 1849. évi inventáriumával és Gyulai Lajos 1870. évi hagyatéki leltárával együtt: Főúri otthonok a 19. századi Kolozsváron. Erdélyi Múzeum 77. (2015: 1. sz.) 190–197.

13 *Zay É.*: Főúri otthonok i. m. 191. és 194.

14 Jósika hitb. lt. Nr. 141. Jósika János levele 1812. november 9-én Branyicskáról Budatelkére.

15 Uo. Nr. 141. Kálnoky 1814. november 28-án, Kőröspatakról írott levele anyósának. A levélből tudjuk meg, hogy újév után kívánnak beköltözni, s farsangig mindenképpen maradni akarnak.

16 Jósika János 1802-ben vette el Csáky Rozáliát, akivel előbb Kolozsváron, majd hosszabb ideig szolgálata helyén, Marosvásárhelyen laktak, illetve a Jósika családi birtokon, Branyicskán, Budatelkén, vagy Rozália anyjának lakhelyein, Cegén és Almáson, vagy a feleségnek átengedett Csáky-birtokon, Buzán tartózkodtak.

17 Jósika hitb. lt. Nr. 146. Rozália levele anyósának Mikesre, Jósika János 1804. január 21-i levelében szereplő információ.

18 Uo. Rozália a fülbevalók megcsináltatását is ígérte anyósának.

19 Uo. Nr. 141. A gyöngyöt „minap vette” Jósika felesége.

uram szorgalmatoskodtunk...”. A sikertelenség okaként a levél egyrészt a meglehetősen gyenge vásárt jelölte meg, amelynél „még a heti vásárok is sokszor nagyobbak” voltak, másrészt a magas árakat, hiszen az örmény boltosnál, „Kábdebónál meg lehet másszor is kapni 30 garason”.²⁰

A birtok és a városi ház szoros kapcsolatára utal, hogy a birtokok termékei, a „természet ajándékai” mind ott szerepeltek a városi házba menő küldemények között.

Jósika János 1804-ben küldött böjtölő anyjának egy nagy pozsárt, két kisebb pozsárt és hat kárászt.²¹ 1811 augusztusában is útnak indított egy küldeményt Kolozsvárra, de a levélből és annak utóiratából kiderült, hogy a fél-mázsás harcsát nem merték élve küldeni. Felesége, Csáky Rozália megfűstöltette és 34 darabban küldte el a halat anyósának, és azt is odaírta használati utasításként, hogy „mivel még nem elég füstös, jó lesz újra fűstre tenni”.²²

A Kolozsváron tartózkodó tisztek is rendelkeztek a birtokos kérésének megfelelően portékák elindításáról. 1812 januárjában Szathmári Pap Gábor Mikesre küldött Teleki Mária Jozefának gyomorerősítőt, tarka fűstöltöt, két levelet és egy újságot, de főleg azzal kedveskedett, hogy felfogadott „konyhai szolgálatra ... (egy) választúti jó forma oláh leányt”.²³

A branyicskai kert fenntartásának igénye mutatkozott meg Csáky Rozáliának abban a kérésében, amelyben anyósától Kolozsvárról az ígért kertészről szóló tudósítást kért. Ahogyan írta, hozzáláttak a veteményezéshez, de a sok drága fa, amelyet szintén elültettek, „ha a kertész nem lesz, mind elpusztul”.²⁴

Amikor Csáky Rozália unokatestvérével, az író Jósika Miklóssal elhatározta cukormanufaktúra építését és működtetését Gorbón, a helybeli „faragó emberek” mellett Kolozsváron felfogadott ácsok is dolgoztak. A két szomszédos uradalomban megtermelt répából pálinkát is szeretett volna főzetni, ezért Jósikával a Bethlen Domokos által készített répa pálinkát meg is kóstoltatta.²⁵ A levelezésből azt is megtudjuk, hogy Kolozsváron egy bizonyos Jó István árulta a Jósika házaspár hordónyi pálinkáját, s Rozália tőle kérte, hogy az asszony vegyen pénzen „pityókat, petrezselymet, s répát”, mert ezekből a buzai udvarházban csak négy-négy vékányi van. Koronka Lajos fiskális provisor viszont azt kérte, hogy mivel a grófnő Kolozsváron tartózkodó számtartója közlése alapján „itten helyben is Nsgodnak tulajdon jó minőségű ó borai nagy mennyiségben lennének eladni valók”, s a kolozsvári királyi fiskális provisorátus számára „ezer veder bor és kétszáz veder pálinka” lenne szükséges, ha a borokat el akarja adni, rendeljen ki egy megbízottat, akivel a kóstolás után meg tudnának egyezni.²⁶

A levelek sok információt közölnek a családi szokásokról, ünnepekről, de a hivatalos ünneplésről is. A nagy vendéglátások szokását Csáky Kata lánya, Bethlen Rozália is átvette. 1791 novemberében kis nosztalgiával írta neki anyja Almásról, hogy hihető lányának jó időöltése, „midőn egy vármegye szép legényét tractálhattad”.²⁷

Természetesen a névnapokon felköszöntötték egymást, Csáky Katának egy C. I. monogramú ismerőse köszöntőverset is írt, amely kezdősorainak első betűit összeolvasva a grófnő családi és keresztnévét kapjuk.²⁸ Csáky Rozália 1805 márciusában Kolozsvárról írta távol lévő férje helyett és nevében is anyósának: „az mennybéli UrIsten éltesse számos esztendőket nagyságodat, a mi örömünkre, hogy lehessünk mindenkor engedelmes gyermekei”.²⁹ Jósika János 1815. március 19-én kívánt anyjának a távolból (Déváról) szerencsét, s „számos esztendőket egészséggel...”.³⁰ Egy dátum nélküli verset Teleki Mária Jozefa is kapott Egri Farkastól, amely bizonnyal 1803 után íródott, mert a grófnő „bús özvegységére” és a „fekete gyász ruhára” is utalást találhatunk benne:³¹

„... Legyen Isten a Te élted erős vára,
Gyermekiddel együtt végyen oltalmára,
Bús özvegységedben legyen egy védelmed,
Forduljon víg napra keserves sérelmed.
Dolgaidat vegye Isten jobb karjára,
Bús szívednek legyen vigasztalására.”

20 Jósika hitb. lt. Nr. 146. Csáky Rozália 1804. május 12-i levele anyósának. A levélírás időpontjában a Wass-Bethlen házaspár is Kolozsvárt tartózkodott, mert Rozália anyósának Teleki Ferencék üdvözlétén kívül a szüleit is küldte.

21 Uo. Nr. 146. Jósika levele 1804. március 16-án.

22 Uo. Nr. 141. 1811. augusztus 20-án Branyicskáról küldött levél.

23 Uo. Nr. 141.

24 Uo. Csáky Rozália 1812. november 21-én Branyicskáról Kolozsvárra küldött levele.

25 Jósika hitb. lt. Nr. 418. Rozália 1830. december 29-én írt a pálinka elküldéséről, s 1831. október 14-én, Gorbóról az építkezésen dolgozókról, amelyből kiderült, hogy a helybeliek ugyanannyi pénzt kaptak, mint a kolozsváriak.

26 Uo. Koronka Lajos szeptember 28-án írott levele.

27 Uo. Nr. 662. 1791. november 24-én, Nagyalmásról küldött levele.

28 Uo. Nr. 660.

29 Uo. Csáky Rozália levele Teleki Jozefának Kolozsvárról 1805. március 18-án.

30 Jósika hitb. lt. Nr. 141.

31 Uo. Nr. 149. A hosszú versből a szövegben csak a legfontosabb részletek szerepelnek.

A névnapok – ahogyan ma is – alkalmat szolgáltattak a rokonság találkozására. 1813. június 26-án Rozália azt írta anyósának Branyicskáról, hogy Jankó „a neve napját itten töltötte, egybegyültek, hogy huszonnégyen voltunk asztalnál. Gyulai István is itten volt, s minthogy olyan bő pénz ideje vagyon, a kolozsvári cigányok, vagy kilencen megjelentek”.³²

Az 1839. évi házleltár igazolja, hogy a későbbi átépítésnél már tudatosan gondoltak rá, hogy legyen a Jósika-palotában ilyen, nagy vendégsereg befogadására alkalmas ebédlő. Az első emeleten a nagy sárga szobából „nyílt a kék és a vörös nappali, a kis, valamint a nagy ebédlő ajtaja”, az utóbbiban 15 fekete, bőrrel borított, s 22 „veres fájú, zöldre festett bőrrel borított” széket helyeztek el a négy gyöngyszínű és hat kinyitható asztal mellé.³³ A kellemes közérzetet pedig valószínűleg az biztosította, hogy az első emeleti fogadóhelyiségeket a nagy előszobából nyíló kis kamrából fűtötték, és egy meleg és hideg levegő áramlását biztosító szellőzőrendszeren keresztül „a hideg és meleg” lyukak segítségével juttatták el a szobákba.³⁴

Azok, akik éppen Kolozsváron tartózkodtak, szintén gyakran vendégeskedtek egymásnál. Jósika János 1820 augusztusában azt írta a Buzában tartózkodó feleségének, hogy „Cziráky még tegnap hivatott mára ebédre, tehát nála eszem...”.³⁵ Szeptember 20-án arról tudósította, hogy a felesége anyjánál, Bethlen Rozáliánál ebédelt.³⁶ November végén a gubernátor hívta meg ebédre, de este a szomszédos házban lakó anyósánál tarokkozott, mert annak nem volt játékosára.³⁷

A kormányzói ebédre Csáky Rozália is kapott meghívást. Férje ezért kérte tőle, hogy a csütörtöki látogatásra „ha szerdán jössz, annál kedvesebb dolgot cselekszel nékem”.³⁸

A családi levelezés híradásai azt mutatják, hogy a vendégjárás szokása már évtizedekkel korábban is és más városokban is hasonló volt. 1778. szeptember 5-én, lányának, Rozáliának névnapján Csáky Kata a felvidéki ág tagjainál vendégeskedett Kassán, Csáky János családjánál, s onnan írta férjének, hogy „tennap 22 emberre volt asztala, akik Csáki nevet viseltünk, tizen voltunk”.³⁹

Az arisztokrata családok tagjai a karácsonyi ünnepekre is küldtek egymásnak levelet, ha nem együtt töltötték azokat. Bornemissza Annamária, Csáky Kata első házasságából született lánya, 1779 decemberében küldött 100 rákot ajándékba az anyjának a következő sorokkal: „Nem lehetvén oly szerencsés, hogy személjesen idvarolhassam nagyságodnak Sz[en]t Karácsony napján, pennámra kell bíznom annak kijelentését, mit szívemben óhajtok, kívánván egész szívvel, hogy engedje az ÚrIsten sok számos esztendőknben nagyságodnak azon jeles napott elérni és el is tölteni, minden lelki vigasztalások között, Isteni áldásoknak bölcsességivel.”⁴⁰

A farsangokra is gyakran találhatunk utalásokat.⁴¹ Bánffy Dénes egyik, 1776-ban éppen Kolozsvárról Csáky Katához írott levelében arról olvashatunk, hogy „... izenem, hogy bár itt töltenék a farsángot, mert itt van ám az özvegyasszonyok s kisasszonyok kellemettye, ahol sok uraság s úrfiság rakással vagyon. Tegnap is annyin voltunk a Nobel bálba, hogy alig fértünk”.⁴² Csáky Rozália viszont egyik levelében arra utalt, hogy „itt csendesen telik a farsang, Szebenbe s Wásárhelyt pedig veszekedéssel. Wásárhelyt két huszártiszt megvagdalkozott, egyik levágta a másikkak két ujját”.⁴³ Egy Jósika János által Gorbóra kiküldött februári levélben is találunk utalást a kolozsvári farsangra, amit az előző éjjel bálozó lányának, Toninak (Antóniának) a köhögése ellenére „ki kell állani”.⁴⁴

Csáky Kata családjában a kártyázás és a kockázás gyakori szórakozás lehetett, mert bár a grófnő egy Szebenből 1777-ben küldött híradásban mindennapi időtöltéseként írta le lányának a Szentírás olvasását, azt is megtudhatjuk, hogy minden második este a gubernátornéval „megyünk játszódni”.⁴⁵

32 Uo.

33 *Zay É.*: Főúri otthonok i. m. 193–194.

34 Uo. 193.

35 Jósika hitb. lt. Nr. 414. Jósika János Kolozsvárról 1820. augusztus 2-án írott levele.

36 Uo. Jósika szeptember 20-án írott levele Kolozsvárról.

37 Uo. Nr. 414. Jósika november 25-én küldött levele.

38 Uo. 1821. június 6-án, Kolozsvárról küldött két levél. Az utóbbit hajnali kettőkor írta.

39 Uo. Nr. 662. 41–42. Csáky Kata Bethlen Miklóshoz küldött levele. Azt írta, hogy Csáky Imre felesége, Rozália és Hallerné lánya csak az ő kedvéért utazott a vendégségbe Kassára.

40 Jósika hitb. lt. Nr. 661. 1779. november 23. Az egyéves kis Katica első névnapját is köszöntötte.

41 1769-ben Bánffy Dénes közölte: ő nagyon örül, hogy vége a „sok farsángolásnak” – Jósika hitb. lt. Nr. 661. 1769. február 8-i levele. 1782-ben Csáky Kata érdeklődött lányától, hogyan vészelte át a farsangokat. Uo. Nr. 550. 1782. február 13-i levele.

42 Uo. Nr. 661. 97–98.

43 Jósika hitb. lt. Nr. 141. Jósika János és Rozália közös levele Mikesre.

44 Uo. No. 415. Csak azt tudjuk, hogy Jósika János február 10-én Kolozsvárról küldte a levelet, évszám nincsen a levélen.

45 Uo. Nr. 661. 1777. április 2-án, Szebenből küldött levele.

A szokás Jósika Jánoséknál is megmaradt.⁴⁶ Anyósa, Bethlen Rozália még öregkorában is szórakoztatta magát a játékkal, mert 1821. november végén – Jósika János feleségéhez küldött levele szerint – éppen Jósika Miklóssal, Bethlen Jánossal és Gebellel lumbrázott.⁴⁷ A kártyázás annyira elfogadott szokás volt, hogy Csáky Rozália és a kíséretében lévő arisztokraták – Déryné leírása alapján – a kolozsvári színház gubernátori páholyában az előadás előtt és annak kezdetén a lefüggönyözött területen játszottak, s csak miután Rozália széthúzta a függönyt, s megtapsolta a színészeket, akkortól nézte a főúri páholytársaság az előadást.⁴⁸

*

Csáky Kata és férje, Bethlen Miklós többször igénybe vették szakképzett orvosok segítségét. Tehették ezt azért, mert Kolozsváron városi orvos működött, a 18. század közepén például idős Pataki Sámuel (1692–1766), a Teleki grófok pártfogoltja, aki 1743-tól volt Kolozsvár városi orvosa.⁴⁹ Ennek az orvosdinasztiának a következő tagjától, a jeles kolozsvári orvostól, Pataki Sámuelről akart a férj 1778. július 6-án Szebenből segítséget kérni.⁵⁰ A házaspár lányuk, Bethlen Rozália terhességkor is az orvosok tanácsához kötötte a hazautazás lehetőségét. Rozália 1778 szeptemberében azt a javaslatot kapta, hogy maradjon férje, Csáky János rokonságánál Kassán, „... helyből ne mozduljak, míg félidőn túl nem leszek”, s apja is úgy látta, hogy ebben az állapotban nem kedvező Kassáról Erdélybe utaznia.⁵¹

A levelezés további része egyértelműen azt mutatta, hogy bár Bethlen Miklós a megfázásból felgyógyult, komolyabb orvosi segítségre lett volna szüksége. 1781 tavaszán lánya, Bethlen Rozália beszélt Pataki doktorral, aki felírt ugyan orvosságot az apjának, de arra kérte, jöjjön el hozzá személyesen Kolozsvárra, hogy megvizsgálhassa, ne úgy tegyen, mint a múlt ősszel, amikor a távolból kellett ellátnia.⁵² A 63 éves férj azonban 1781-ben meghalt, Szebenben a piaci jezsuita templomban temették el.⁵³

A család később is csak komoly orvosokra bízta a betegségek orvoslását. Csáky Rozália például 1802-ben azt írta mostohaapjának, Wass Sámuelnek Gorbóra, hogy igyekezzen a névnapjára, de egyelőre Kolozsváron tartja őket férje, Jósika János betegsége, ami ha nem javul, „Sámuel napját kényszerítettünk Eksteinnel tölteni”.⁵⁴

Az orvosokat és bábákat is a Kolozsváron lakók segítségével hívták vidékre, ha szükség volt rájuk. 1812 januárjában Kálnoky János kérte anyósát, hogy segítse őket egy „Máris asszony” megnyerésében, akit ugyan Wesselényiék is szerettek volna maguknak, mert „valósággal fatális dolog, hogy mind a ketten tsaknem egy üdőre és napra” várják gyermeküket, de – amint az előző napi személyes megbeszélésen tőlük maguktól megtudták – már ők inkább Vársárhelyről várják a bábát. Kálnoky tudta, hogy az igényektől függ a döntés, ezért a következőképpen fohászzkodott: „Bár tsak az Isten úgy adná, hogy Máris asszony magát ki nem igérné falural!” A gyermek születése után az egyik dajkával megjárták, ahogyan Jósika Borbála férje megfogalmazta, az asszony „... nagyon álmos, e felett sem mosni, sem varni, sem egyebet épp dajkának szükségeset nem tud, és ami több, lakosokkal oly tele vagyon, hogy tselédeink szintűgy örködnek tőle”. Ezért amikor megfelelő találtak, igen ragaszkodtak hozzá. Kálnoky Teleki Mária Jozefa segítségét kérte, hogy a jelenlegi dajka maradjon még vagy két hónapig, amíg új „fejérnépet” nem találnak. Az anyósának a kéréssel Biri lánya kedvéért meg kellett keresnie a dajka férjét, valamint „jövendőbéli gazdáját”, a Közép utcában lakó Palos Mihályt is.⁵⁵

1820 szeptemberében Jósika aggódott feleségéért és a Mikesen kint lévő gyermekért, Pepiért (akiről már Pataki doktorral is konzultált), ezért azt kérte, minél előbb jöjjenek be Kolozsvárra, „mert egy olyan gyenge gyermeknél anyyi új változás adhattya magát elő, hogy jobb, ha a doctor helyt van, s rád nézve is jobb”.⁵⁶ A gyermek csak nem

46 Uo. Rozália levele 1805-ből anyósának (a dátum elmosódott). Jósika Miklós Csáky Rozália unokatestvére volt, hiszen mindketten Csáky Kata unokái voltak.

47 Uo. Nr. 414. 1821. november 14-én írott levél.

48 Déryné emlékezései 2. – <https://books.google.hu/books?id=p2i5CwAAQBAJ&pg=PT84&dq=j%C3%B3sika+j%C3%A1nosn%C3%A9&source=bl&ots=JJIAGAWh&sig=5&hl=hu#v=onepage&q=j%C3%B3sika%20j%C3%A1nosn%C3%A9&f=false> (letöltés ideje: 2010. március 17.)

49 *Pataki Jenő*: Egy kolozsvári orvos-dinasztia: a Patakiak In: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. Összeállította Gazda István, Perjámosi Sándor. Budapest 2004. – <http://mek.oszk.hu/05400/05413/> (letöltés ideje: 2008. szeptember 20.)

50 Pataki Sámuel (1731–1804), ezen a néven a második orvos a családban. 1759-től oktatott a kolozsvári református kollégiumban, majd az Orvos-sebészeti tanintézetben. 1780-tól Kolozs vármegye tisztii főorvosa lett. *Pataki Jenő*: Pataki Sámuel (secundus). Orvosi Szemle 1. (1928: nr. 4.) 14.

51 Jósika hitb. lt. Nr. 661. Bethlen Miklós levele Csáky Katalinnak 1778. szeptember 2-án.

52 Jósika hitb. lt. Nr. 552. 1781. április 4-én Kolozsvárról küldött levél.

53 Uo. Nr. 554.

54 Uo. Nr. 418. Eckstein János kolozsvári orvos. Rozália 1802. augusztus 22-én keltezett leveléből.

55 Jósika hitb. lt. Nr. 147. 1812. február 11-én Bágyonból küldött, s következő, dátum nélküli levelek.

56 Uo. Nr. 414. Jósika 1820. november 21-én Kolozsvártól írott levele.

gyógyult a kiküldött orvoságoctól, Pataki szerint a gyengeség és a hirtelen növés lehet betegségének oka.⁵⁷ 1821 novemberének végén ezért intézkedett úgy, hogy hintó hozhassa be Rozáliát és a gyermeket, „úgy, hogy ha esik is, benne jöhess bátran, a lovak is jókra vannak pótolva”.⁵⁸ Az intézkedésre azért volt szükség, mert az új orvos – doctor Szotyori – Kolozsváron új gyógyszert akart a gyermeknél kipróbálni, s Jósika maga javasolta: „kezdgyük itten az új cúrát a doctorok előtt, ha valami változása lenne a gyermeknek, és mind a ketten helyben hagyták...”⁵⁹

Bizonyára a betegségek egyik kiváltó oka, a rosszul fűthető helyiségek is szerepeltek a családok városba költözésének indítékai között. A kolozsvári új Jósika-palotába az átépítések során ezért építettek be egy több szobát ellátó fűtésrendszert, amelynek csöveit a palota első emeletén az épületről készült reformkori leltár is tartalmazza. Az 1839. évi inventárium szerint⁶⁰ az emeleti kék, sárga és veres nappaliban és az abból nyíló úrnő hálószobájában (ez Csáky Rozália hálólhelye volt) is megtalálták a fűtést szolgáló „meleg lyukakat”.

A Kolozsváron házat tartó családok az erdélyi birtokok mellett többször utaztak Bécsbe, hogy az udvarnál személyesen járjanak el a családjaikat érintő ügyekben. Csáky Kata viszonylag részletes beszámolót küldött férjének például az 1769. évi bécsi tartózkodásról, amikor a halpiacnál laktak, a Szentháromság templomába jártak, s Rozáliával együtt többször láttak „német Comédiát”, illetve már másodjára nézték meg a „gyönyörűség” baletteket.⁶¹

Amikor 1814 nyarán a Jósika János – Csáky Rozália házaspár a császárvárosban, Bécsben járt, Teleki Mária Jozefát is tájékoztatták benyomásaikról. Rozália elsősorban a drágaságra panaszkodott anyósának: „... a szekér, a szállás és az öltözethez való kimondhatatlanul drágák, a mesterembereknek szörnyű sok a dolgok, úgyhogy lehetetlen valamit hamar megkapni tőle. ...egy cifra magyar köntös belé kerül 1500 forintokba, a férjfiaknak pedig 3000 is, Jankónak egyet elkerülhetetlenül tsináltatni kell, pedig eleget halogatja”. Ezért aztán ő maga nem ment el a császárnéhoz, csak távolból nézte a ceremóniákat, viszont a vendégeskedésben részt vett, hiszen Kolovratéknál, Barkóczyéknál, Nemes Ádámnál már jártak.⁶²

Csáky Rozália 1835 májusában már igyekezett megfelelni a Bécsben tartózkodó arisztokraták elvárásainak, miszerint „nem teheti meg a császárné palotás dámája, hogy a császárnál egészen üsmeretlen maradjon”, s elment a császárhoz és a császárnéhoz is.

A bécsi utakat vásárlásokra is felhasználták, melyekre a kolozsvári palotában a nagy vendégségekhez szükségük is volt. Az egyik útján Jósika János, felesége kívánságainak megfelelően, firhangot vásárolt ugyan – saját bevallása szerint nem olyan szépet, mint amilyet akart és főleg drágát –, de a császárné képét nem tudta megvenni, azt szerinte csak festetni lehetne, így viszont – a ráman kívül 100 forintért – drágállotta. „Szörnyű drága minden – panaszkodott ő is –, jól kiköltöttem magamat, már csak a lemenetelre maradt, ami kell”, s így is 10 ferschlag lesz: „Ezüstöt nem vettem egyebet csak 12 pár ezüst kést és kalánt, mert arra szükségünk van többre és két tehénhús levesnek való csészét, mert az is csak kettő van...”⁶³

A fenti példák alapján a távoli utazások egyaránt szolgálták a kapcsolatépítést, a családtagok érdekeinek képviseletét, s a nagy bevásárlások révén igen hatékonyan hozzájárultak ahhoz, hogy a kolozsvári ház az arisztokrata család társasági és hivatali életének meghatározó, méltó színtere, központja lehessen.

Aristocrats' Everyday Life in Cluj – According to Family Correspondence

Keywords: *Transylvanian aristocracy, purchase of houses in Kolozsvár, the relationships of lordships and town houses, feasts and hospitality, healing, journeys to Vienna*

The aristocratic families of the Csáky and their relatives, the Jósika left a great number of letters behind, and these personal sources let us know much information revealing urban everyday life.

From the mid-eighteenth to the first three decades of the nineteenth century the most significant representatives of the aristocracy in Cluj/Kolozsvár/Klausenburg either rented, or bought, or newly built a house for dwelling. Kata Haller, née Zsigmond Csáky in 1744 had already owned a house in the city, and her daughter, Countess Kata Csáky bought her first house in 1776, which was enlarged, then refurbished by her descendants.

57 Uo. 1821. november 14-én, Kolozsvárról küldött levél.

58 Uo. Nr. 414. Jósika 1821. november 15-én küldött levele.

59 Uo. Jósika 1821. november 25-én Kolozsvárról küldött levele.

60 Uo. Nr. 396.

61 Uo. Nr. 661. Csáky Kata 1769. április 12-én írott levele. Április 25-én a sok kiadásra panaszkodott.

62 Uo. Nr. 141. 1814. június 27-én keltezett levél.

63 Jósika hitb. It. Nr. 415. Augusztus 11-én, Bécsből kelt levél, de az év megjelölése nélkül.

The landholding nobility intended to buy a town house, though spent the bulk of the year in the centres of their country estates. The town house and the estates were in a close relationship with one another, since their lordship stewards often sent a range of country products or even brandy (*pálinka*) to the city for the market, from where the mansion houses received city goods, furniture, or even servants, midwives, teachers, gardeners etc. were dispatched. The families moved to their town residences for the winter, spent Christmas and the ball and carnival season here, as well as went to the theatre, or held receptions and soirées, and even had themselves cured in Cluj. Men were connected here through their administrative and public offices and their membership in the parliament.

Travels to Vienna also contributed to the Cluj town house be a centre of social and public life. It was in Vienna that the aristocratic families could develop their public relations and do their shopping.